
HLAVODĚLNÁ LITERATURA A DIGITÁLNÍ KOMUNIKACE

MEZI PAPÍREM A WEBEM, UŽÍVÁNÍM A SBĚRATELSTVÍM

PAVEL JANOUŠEK

HEAD-WORKING LITERATURE AND DIGITAL COMMUNICATION

The essay "Head-working Literature and Digital Communication" examines the transformation of literary communication in the era of digitization and new media. The author observes how technological developments are fundamentally changing the relationship between writing, reading, and the perception of literature in the context of a broader cultural shift from paper media to the digital environment. He shows that, just as theater responded to the advent of new technologies by oscillating between technical innovation and a return to authentic forms of human presence, literature also finds itself between two poles –between the printed book as a symbol of cultural identity and internet communication, which decomposes and transforms it.

The author points out that literature in the digital age is losing its former social weight and role as a means of cultural reflection. Cyberspace is becoming a competitor to literature –it offers an abundance of stories, emotions, and identities, which, however, often disappear into superficial consumerism. Artificial intelligence further deepens this process by enabling the simulation of human creation and relationships. The essay thus encourages us to reflect on whether, in the digital age, we can preserve "head-working" literature as a tool of thought, memory, and human experience.

Keywords: AI; media; digital environment; literary communication

Tento text se – jako součást širšího okruhu úvah o literatuře a umění, jež přinese má kniha *Dobrodružství Nudodružství* – zabývá aktuální proměnou kontextu literární komunikace, a to především z perspektivy české, byť v čase, kdy je tato organickou součástí globálnějších procesů. Má charakter eseje, která usiluje věcně a přesvědčivě pojmenovat určité myšlenkové a názorové pohyby, které osobně vnímám v tuto chvíli jako příznačné a podstatné – aniž bych ale měl potřebu si hrát na exaktního vědce, který vše ví a machruje mnoha odbornými prameny a výzkumy. Mnohem důležitější pro mne ostatně je vnímat a reflektovat současný mediální mainstream, z něhož aktuálně česká literatura vyrůstá.

Je zjevné, že formy mezilidského dorozumívání prošly během několika málo posledních desetiletí nebyvalou technologickou transformací, která proměňuje celou společnost, včetně snah uměleckých a literárních. A třebaže většina umělců tuto transformaci prožívá podobně jako žába, již je dáno pobývat ve stále teplejší vodě, jsou mezi nimi i takoví, které proměna technologií provokuje k hledání možností, jak nové nástroje využít, nebo také takoví, které totéž vede ke znovobjevování významotvorné potence výrazových prostředků spjatých s předchozími komunikačními etapami.

Modelovým příkladem tohoto synergického pohybu mi je divadlo, neboť má ze své povahy možnost pracovat s větší škálou výrazových prostředků než literatura. Zvláště poté, co se divadlo od sklonku 19. století začalo více či méně vymezovat vůči dřívější dominanci dramatu, dané tím, co DeFleur a Ball-Rokeachová nazývají epocha psaní a tisku (DEFLEUR BALL A ROKEACH 1996). V následující epoše komunikace masové, v divadle 20. století, tak před námi defiluje sled jevištních experimentů vyrovnávajících se s novodobými komunikačními médii. Tedy s možností kombinovat živého herce na jevišti s fotografií, filmem, televizí či webem. U nás od Burianova a Kouřilova teatrgrafu přes Laternu magiku, Kínoautomat až

po divadlo, jež audiální a televizní technikou online umožňuje představit, ozvláštňovat, zvýznamňovat to, co se na jevišti právě děje. Připomenout však lze třeba pokus na jevišti technicky využít a myšlenkově tematizovat pobývání mladé generace na internetu. Viz inscenace *#jsi user* uvedená Braňo Holíčkem v roce 2013 ve Studiu Ypsilon.

Proti této aspiraci technicky ozvláštňovat divadelní výpočty o lidské existenci ovšem souběžně vyvstal také protichůdný trend, který lze vnímat jako návrat k podstatě divadla, protože cíleně znovuobjevuje postupy textem, technikou a medií nezprostředkovatelné, tudíž interpretované jako bazální. Například předem písmem nefixované mluvení (jevištní improvizace či stand-up comedy), nonverbální pohyby, znaky, znamení a signály, jakož i samotnou lidskou tělesnost: přímo a nezprostředkovaně zakoušenou teď a tady aktéry i adresáty. Počínaje nahotou až po přímé fyzické projevy, včetně reálného sexu či násilí. Zvláště v těch případech, kdy vyznívá jako provokativní subverze vůči standardní divadelní nudě.

Značnou kontroverzi vyvolalo nové představení nazvané *Sancta*, které uvedla Státní opera ve Stuttgartu. Hra je plná explicitních scén a nahoty. Autoři se na divadelních prknech nevyhýbají ani sadomasochistickým výjevům a berou si na mušku křesťanské symboly. Několika divákům se během představení udělalo špatně a museli být ošetřeni. [...] V představení choreografky a divadelní režisérky Florentiny Holzingerové není nouze o nahotu, především ženských hereček a tanečnic. Součástí je i bolestivá akrobacie, často se objevují proudy krve [...]. Hra tematizuje křesťanskou symboliku a výjevy, které paroduje a kritizuje. Na prknech se tak třeba objevují jeptišky, které se nebrání sexu, nebo papež v podání herečky liliputky. Přidávají se k nim herci s výraznými tělesnými modifikacemi, kteří kolorují děj.

Během prvních dvou představení muselo být kvůli nevolnosti a šoku ošetřeno celkem 18 návštěvníků [...].

PAUSZ, Marek. 2024. „Proudý krve, sex a liliputka hrající papeže. Stuttgart šokovala opera, divákům se dělalo zle.“

CCN Prima News, 10. 10. 2024, <https://cnn.iprima.cz/clanek-mesto-sokovala-opera-plna-krve-a-nahoty-divakum-bylo-spatne-autori-pry-zkoumaji-hranice-450184>.

Jak je tomu ale v literatuře, která je ze své podstaty daná textem? Jak, nakolik a proč nástup nových technologií proměňuje psaní a čte-

ní literárních děl, chápaných jako výstup umělecké práce zatím stále ještě hlavodělné?

Je celkem přirozené, že i v literatuře tváří v tvář nástupu digitálních technologií zprvu vystal trend, který přislíboval, že pobývání v kyberprostoru bude pro autory a jejich čtenáře pozitivní. Od 90. let tak bylo nemálo peněz a úsilí vynaloženo na pokus nabídnout něco lepšího, co by překonalo papírovou literární komunikaci. Tedy konkrétně na způsob, jak nahradit tištěné knihy

elektronickými, nabízejícími nové a nebývalé možnosti při nakupování, uchovávání, přenášení, sdílení i čtení uměleckých textů. Vedle pokusů toto činit prostřednictvím osobního počítače, mobilu či tabletu se tak již v roce 1996 objevila první ze specializovaných čteček, které měly začít texty a slovesná díla šířit obdobným způsobem, jak je tomu s díly audiovizuálními.

Kromě možnosti najít jinou formu šíření literárních textů, než jsou papírové knihy, posílila i tendence substituovat jejich čtení poslechem. Tedy forma audioknihy, která může pracovat i s redukcí textu tak, aby byl „uchem“ snáze konzumovatelný.

Navíc se začaly rodit také rozmanité nabídky, jak by mohl kyberprostor napomoci samotným tvůrcům. Například tím, že zruší regulaci prováděnou redakcemi časopisů a nakladatelství. Prostřednictvím specializovaných webových stránek nebo sociálních sítí totiž bude moci každý snadno a rychle představit svou tvorbu, tedy básně, eseje a úvahy, či snad i romány potenciální čtenářské veřejnosti.

A vyvstala rovněž naděje, že díky novému způsobu komunikace vzniknou specificky e-literární díla, jakož i nové e-žánry, e-druhy a e-poetiky vázané na kyberprostor. Přinejmenším měl ale internet

„Myslím, že blogování představuje pro spoustu lidí naprosto úžasnou možnost, jak proniknout do literatury, byť internetové. Je to rychlé, cyberspace snese všechno,“ napsala v odpovědi na otázku, zda internetovou literaturu nepovažuje za konkurenci.

PEKÁRKOVÁ, Iva. 2008. „Blog je možnost, jak proniknout do literatury.“ iDnes.cz, 27. 11. 2008, https://www.idnes.cz/kultura/literatura/iva-pekarkova-blog-je-moznost-jak-proniknout-do-literatury.Ao81126_172537_literatura_ob.

sloužit jako snadná cesta do literatury, neboť úspěch na něm měl být výzvou pro papírové vydavatele.

Nemalé očekávání bylo proto vkládáno do webových stránek zvaných blog. A zvláštní kapitolu v pokusech využít internet jako specifický nástroj při psaní nových a zvláštních uměleckých textů pak tvořily snahy posunout literaturu do vyššího „levelu“ tím, že se využije interaktivní charakter komunikačních sítí. Pozoruhodné texty tak už nemusí být jen záležitostí individuální, neboť bude možné je přeměnit v aktivní společnou „online“ spolupráci na vytváření jedinečného díla, což iniciovalo i vznik literárněvědných prací, které toto mapovaly a vítaly (PIORECKÝ 2016; HARTMANOVÁ 2021). Optimistické představy o naprostém zdigitálnění literární komunikace ale nedošly naplnění. Narazily na fakt, že se literatura – zatím? – stále ještě nedokáže vzdát papíru, patrně proto, že četba graficky upraveného textu na papíře je fyzicky i duchovně pro čtenáře přitažlivější než četba textů standardizovaných pro čtečku. E-kniha získala svou pozici, nicméně tištěnou nezrušila. Možnost sta-

Kniha (ať už v rukou čtenáře, či jako produkt spisovatele) sice mohla být statusovým symbolem a módním doplňkem odjakživa, ale v realitě současného internetu to ještě výrazněji nabývá na významu.

Nejrůznější subkultury a estetiky vznikají a mění se jako na běžícím pásu, vlastní digitální identitu si můžeme libovolně měnit a skládat z různých kulturních produktů a symbolů, a v takové situaci je velmi těžké o sobě podat nějaký jasný a dobře čitelný signál. Jinými slovy, když jste se v 80. letech začali oblékat jako panák, bylo to celkem jasné vyjádření hodnot a identity, ale dnes bunda se cvočky a vysoké boty celkem nic hlubšího neřeknou a zítra si na sebe nejspíš vezmeme zase něco jiného.

A právě (papírová) kniha je v tomto ohledu onou mimořádně účinnou zkratkou. Když se vyfotíme s románem od Annie Ernaux, dáváme tím velmi jasně najevo celou řadu věcí o vlastním vkusu, zájmech či politických názorech, a knihou od Davida Fostera Wallace zase něco naprosto jiného. Je celkem jedno, co přesně se v daném díle píše, podstatné je, že se (spolu se svým autorem) stává jasnou značkou a symbolem příslušnosti k určité komunitě či subkultuře.

HRDINA, Matouš. 2022. „Papírovým knihám neodzvono – staly se kusem naší osobnosti.“ Seznam Zprávy, 22. 10. 2022, <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/kultura-pod-carou-papirovym-kniham-neodzvono-staly-se-kusem-nasi-osobnosti-217403>.

hovat literární díla na webu pak nevytlačila příležitost si je koupit v podobě papírové knihy.¹⁾ A nenaplnilo se ani očekávání vkládané do blogu jako nového literárního žánru, byť v roce 2015 v rámci literárních cen Magnesia Litera iniciovalo vznik nové příslušné kategorie. Již v roce 2022 se však organizátoři ceny shodli na tom, že není nic, za co by ji bylo udělovat.

Řadoví čtenáři knih tak sice zůstávají v zajetí papíru, nicméně knihkupectví, v nichž bylo možné si knihu fyzicky prohlédnout, je méně. Na přežití papírové knihy se tak do značné míry podílí kyberprostor, totiž prodej knih prostřednictvím internetových obchodů. Digitalizace nadto také zjednodušila proces tisku, díky čemuž lze dnes vytisknout téměř cokoli. Průměrné náklady oproti dobám dřívějším tak sice poklesly, avšak rozšířila se nabídka a množství vytištěného.

„Vykupujeme a nabízíme knížky staré maximálně dvacet let, po těch starších je poptávka daleko menší. Když už se ale našly zdroje na nějakou novou, tak ji pojdme co nejvíc otočit. Třeba Nejlepšího víkendu Patrika Hartla dokážeme během týdne prodat deset i dvacet kusů,“ vykládá Tadeáš Kula, jehož udržitelný e-shop si zakládá i na tom, že všechny nabízené knihy jsou ve výborném stavu.

NOVÁ, Magdalena. 2022. „Po přečtení pošli dál. Na neobvyklém projektu vydělají všichni.“ iDnes.cz, 17. 9. 2022, https://www.idnes.cz/finance/prace-a-podnikani/dominik-gazdos-knihobot-tadeas-kula-reknihy.A220818_678912_podnikani_sov.

Možnou analogií k „nezničitelnosti“ papíru v oblasti literární může být znovuoobjevení hodnoty velkého hmotného nosiče hudby, alespoň pro sběratele, kteří vyznávají kult vysoké kvality reprodukováného zvuku. Přesun naprosté většiny obchodů

1 Pokud jde o poezii, počáteční sebevědomí zastánců digitalizace na webu Písmák přesvědčivě dokládá text nazvaný Historie Písmáka v datech. Citují: „v roce 1997 server navštěvovaly desítky uživatelů měsíčně (průměr unikátních IP adres), v roce 1998 desítky uživatelů denně, v roce 1999 navštívilo server v průměru [sic] uživatelů denně, v roce 2000 denně 400 uživatelů, v roce 2001 denně 700 uživatelů, v roce 2002 denně 1.400 uživatelů, v roce 2003 denně 1.700 uživatelů, v roce 2004 denně 2.100 uživatelů, v roce 2005 denně 1.900 uživatelů. ... pak jsme nějakou dobu neměřili :), v roce 2011 denně 2.800 uživatelů.“ Výmluvné ovšem je, že dál to rozvinuto není. Navíc bezmála tři desítky let přesvědčivě rozkryly, že jde o aktivitu amatérskou, jež stojí mimo „profesní“ básnění (viz <https://www.pismak.cz/o-nas/>).

s hudbou na internet, jenž umožňuje kdykoli si užívat libovolné zvuky, totiž znamenal konec kompaktních disků s jejich nevýraznou vizualitou, současně však došlo k obnově zájmu o vinylové LP desky, a to i přes jejich snadnou poškoditelnost. Zjevně tu platí postřeh, jež měl pronést Dan Orkin, ředitel obchodního řetězce Reverb: „V očích mnoha lidí zbavilo streamování muziku kouzla. V podstatě eliminovalo radost z rituálu, kterým byl nákup hudebního nosiče, a z jeho vlastnění, jímž člověk vyjadřuje podporu kapele“ (KOUBEK 2020). Uživatelé hudby se pak začali dělit na ty, kteří si užívají dostupnosti hudby, a na ty, kteří ji chtějí vlastnit, a to v nejkrásnějším balení.

Jakkoli ale potištěný papír nad digitálním textem – zatím? – vyhrává, digitalizace komunikace současně vede k tomu, že nemalá část společnosti nemá potřebu knihy uchovávat a skladovat. Plnila-li totiž dříve každá knihovna, ať již soukromá, nebo veřejná, funkci „hard-disku“, tedy standardního úložiště jinak neuchovatelných informací, dnes se z ní stává spíše příznak intelektuální originality; alespoň to tak vnímají ti obyvatelé webových sítí, pro které je in se ukazovat na obrazovkách s knihou v ruce. Avšak lidé kupující knihy se začínají dělit na menšinové *sběratele* a stále početnější *uživatele* a *konzumenty*, kteří knihu koupí, přečtou – a pošlou dál. Proto také vznikly nové způsoby webové redistribuce přečtených i nepřečtených knih; na první pohled podobné antikvariátům, tedy obchodům se starými knihami, avšak cíleně využívající toho, že se lidé zbavují především knih nových.

Digitálními domorodci založené firmy Knihobot a Reknihy tak mohly své podnikání vybudovat na praxi, která s knihou pracuje jako s věcí na jednorázové použití, které se po přečtení mohu okamžitě zbavit tím, že ji prodám někomu jinému (NOVOTNÝ A ZELENKA 2021). Neboť „zatímco pokolení jejich rodičů a prarodičů budovala rodinné knihovny, dnešní mladí už nepotřebují literaturou obkládat zdi a budit dojem“ (NOVÁ 2022). Komerční

úspěch firem, jež jim umožňuje použít knihy s menší finanční ztrátou poslat dál, přitom pracuje se spotřební módností přeprodávaného. Na rozdíl od tradičních antikvariátů se proto neohlíží na kulturní paměť a knihy starší dvaceti let považují z obchodního hlediska za *passé*, neboť nemají dostatek kupujících. Mediální rozruch navíc v roce 2025 vyvolala informace, že Knihobot knihy nejen recykluje, ale také v hojném počtu likviduje (viz např. NOVÁK 2025).

Pokud tedy vztah literatury a digitalizace nahlédneme nejen jako individuální tvorbu a četbu, ale také jako provoz, nemůžeme nevidět, že ten – stejně jako všechny jiné formy mezilidské komunikace – do kyberprostoru již zcela emigroval. Příznakem toho je již zmíněný ústup papírových literárních periodik. Časopisy sice nadále vycházejí, nicméně představují už jen kuriozitu na okraji veřejného zájmu – a nad hladinou zániku je udržuje (zatím?) nevelká finanční podpora ze strany státu a především nadšení redaktorů, pro které je jejich udržování při životě spíše koníčkem než důstojným zdrojem výdělku.

Spolu s tím se ale jako klamná ukázala idea, že literární periodika mohou resuscitovat svou sociální sílu, pokud přejdou na web. Není totiž až tak těžké literární časopis zdigitalizovat, nicméně počet adresátů, které tato změna osloví, se tím příliš nenavýší. Digitální domorodce, ale i digitální imigranty totiž tento druh zboží nezajímá – a navíc při vyhledávání informací a zábavy se kyberprostorem pohybují zcela jiným způsobem, než tomu bývalo ve věku papírovém.

SURFOVÁNÍ NA HLADINĚ INFORMAČNÍHO CHAOSU

Příznějme si, že kyberprostor v mnohém naplňuje dávné člověčí sny, neboť díky němu máme možnost navázat přímý kontakt téměř s kýmkoli na této planetě – nebo alespoň mít iluzi, že jsme ho prostřednictvím určitých stránek navázali. Na internetu lze pracovat či učit se; na internetu se však dá i naplno bavit. Díky AI se pak prý navíc

literatura zdemokratizuje, neboť tvořit pozoruhodné texty bude moci víceméně každý (PIORECKÝ A HUSÁROVÁ 2024).

Přechod do kyberprostoru je tedy radostí, ale i povinností a mnohdy jedinou možností... – Ale také problémem, protože pobývání v něm mění i naši recepti toho, co je mimo něj. Jednoznačně toto zformulovala režisérka Barbora Johansson, když si jako autorka filmu *Digitální disidenti* (2021) – dokument o lidech vědomě vzdorujících současným komunikačním trendům tím, že odmítají smartphony – položila otázku, jak vlastně máme vychovávat děti, když „online svět je úžasně barevný, pestrý a nekončnou a je složité nabídnout v šedém off-line světě něco, co bude zajímavější“ (ZANGA 2022).

Ať tak či tak, každému, kdo o to stojí, kyberprostor umožňuje také slovem a obrazem sdílet s těmi druhými své vlastní já. Prezentovat se skrze obrázky, ale také skrze slova. Nabídnout jim své myšlenky, názory a příběhy. A napříč časoprostorem si téměř souběžně užívat jejich já a jejich příběhů. Snadným sdílením emocí, pocitů, názorů či historek pak pobyt na síti umožňuje substituovat mnohé z toho, co bylo dříve možné komunikovat výhradně prostřednictvím literárních fikčních světů, nadto ve vzájemném dialogu.

Značný vliv má však internet i na naše představy o tom, jak bychom měli zacházet se svou znalostní a historickou pamětí. Je totiž obrovskou, všeobecnou a neustále se rozrůstající encyklopedií. A jako takový rodí iluzi, že na něm už je vše. Takže zbavuje jednotliv-

Středometrážní film *Digitální disidenti* má putovat po festivalech a událostech, aby podnítil debatu o tom, kam až má digitalizace dojít a jestli dokážeme zajistit plnohodnotný společenský život i těm, kteří se digitalizace nechtějí nebo nemohou účastnit. Jeden příklad nesamozřejmosti digitalizace za všechny je pandemická online výuka na školách, které se na začátku lockdownu nemohlo podle odhadů účastnit asi čtvrt milionu dětí.

ŠEBESTÍK, Ondřej. 2022. „Digitální disidenti upozorňují na stigmatizaci. Český dokument obhazuje právo na analog.“ *Rádio Wave*, 4. 5. 2022, <https://wave.rozhlas.cz/digitalni-disidenti-upozornuji-na-stigmatizaci-cesky-dokument-obhazuje-pravo-na-8738218>.

ce povinnosti si cokoli ukládat do vlastní paměti. Jediné, co by člověk budoucnosti měl umět, je tak mít v hlavě algoritmy, jejichž prostřednictvím se bude v tomto datovém universu orientovat, takže bude umět vždy včas a rychle najít zrovna to, co právě bude potřebovat.

Poněkud zvláštní mi připadá, že v případě lidí je tato nepochybně nezbytná schopnost orientovat se v datech nabízených sítí progresivními didaktiky cíleně oddělována od nutnosti si něco pamatovat. A to navzdory faktu, že by právě velké jazykové modely, na nichž je založena AI, mohly sloužit jako příklad toho, že schopnost absorbovat maximální množství textu a zapamatovat si maximální množství dat usnadňuje schopnost simulovat vzdělanost. Naše nová sebejistota, že paměť už nepotřebujeme, patrně vyrůstá z domněnky, že člověk má jakousi vyšší schopnost jakékoli problematice věcně správně porozumět, i když o ní vůbec nic neví. Proto také mnozí tvrdí, že po nástupu AI už nebude nutné fyzicky a duševně zakoušet, co obnáší psaní (a čtení) textu, a přesto budeme schopni AI napsání správného textu zadat, jakož i posoudit kvalitu a věcnou správnost toho, co nám nástroj vygeneroval. Patrně z nějakého vyššího pověření, které není nutné pěstovat, protože je člověku vlastní.

V zahraničí např. udělali experiment v hodinách matematiky. Rozdělili žáky na tři skupiny. První pracovala tradičně s běžnými pomůckami. Ve druhé mohli využít AI, ale chatbot byl naučený tak, že nedával přímo odpovědi. Vedl dítě, naznačoval postupy, ale nedával rovnou výsledek. Třetí skupinka měla k dispozici AI, která příklad spočítala a dala i výsledek. S odstupem času dali těmto dětem test, aby prověřili jejich znalosti. Nejhorší dopadly ty, které používaly AI s hotovými odpověďmi. Zatímco v první a druhé skupině byly výsledky zhruba stejné, ve třetí skupině byly znalosti nižší o 10 až 15 procent.

KOPECKÝ, Kamil. 2025. „Dobrého učitele umělá inteligence nenahradí. A špatného není škoda.“ *Žurnál Online, zpravodajství z univerzity*, 8. 3. 2025, <https://www.zurnal.upol.cz/nc/zprava/clanek/kamil-kopeccky-dobreho-ucitele-umela-inteligence-nenahradia-a-spatneho-neni-skoda/>.

V médiích, ale rovněž v současné didaktice, se toto promítá do mnohokrát opakované fráze, že není důležité se biflovat data,

nýbrž znát souvislosti. Zapomíná se přitom, že souvislost je vždy minimálně mezi dvěma fakty – a pokud si tato fakta neosvojím, tak má znalost souvislostí visí ve vzduchu a může být jen halucinací. V informacích naleznutelných na internetu se tak nejlépe zorientuje ten, kdo kromě souvislostí zná i hodně faktů, takže se dokáže zorientovat v tom, že je dosti tekuté a nejisté. Internet jako úložiště dat a faktů totiž není věčně a hodnotově uspořádaným skladištěm, jež každému automaticky podá pravdu. Naopak, jde spíše o spontánně a chaoticky se vrstevící smetiště, které digitální komunikace neustále zaplavuje novými a novými informacemi, přičemž ty staré kontinuálně náhodně, či zdánlivě náhodně, promazává, proměňuje a promíchává.

Jestliže tedy v době psaných a tištěných textů mohl platit imperativ *litera scripta manet* čili co je psáno, to je dáno, v epoše digitální komunikace je dáno to, co člověk najde na síti, co je mu touto sítí nabízeno a co je on osobně schopen a připraven najít.

Při popisu toho, jak tyto informace vyhledáváme, přitom čeština prošla zajímavým vývojem. Na počátku bylo pro pohyb na internetu používáno slovo „brouzdat“, které bylo inspirováno anglickým „browse“, nicméně vyjadřovalo pohyb, při němž se v něčem doslova či obrazně namáčím, v tomto případě v informacích, přičemž – na rozdíl od svého anglického vzoru – brouzdání naznačovalo v češtině i jisté tápání, hledání, které bylo třeba překonat. Zanedlouho bylo ale brouzdání vytěsněno „surfováním“, tedy pohybem, při němž se člověk až tak nenamáčí, neboť lehce klouže po povrchu informací, respektive „skenováním“. Tedy výrazem pojmenovávajícím mechanickou schopnost přejít příslušné stránky rychle očima a jít dál, čtenář se tak mění v pasivního registrátora kýžených informací. Není tedy divu, že tato činnost mu poskytuje jen málo radosti, a proto je nejnověji rád, že to za něj bude dělat AI, neboť webové prohlí-

žeče nám místo nabídky stránek, jimiž bychom mohli brouzdat, nabízejí ucelený výklad nastoleného problému, v němž jsou ony stránky jen „poznámkou pod čarou“.⁽²⁾

Proti stále zběžnější konzumaci dat a faktů uložených v kyberprostoru pak stojí nebyvalý nárůst jejich množství, což způsobuje neschopnost jimi zavaleného člověka je adekvátně analyzovat a hierarchizovat, vybrat to skutečně podstatné. Varováním pro nás by přitom mohlo být, že i badatelé plodící AI musí občas konstatovat, že tato začíná hloupnout. Nejspíše proto, že už své schopnosti netrénuje jen na lidmi promyšleně vybraných informačních zdrojích, ale i na pitomostech, kterými je internet jako médium skrz na skrz prostoupen, včetně nesmyslů, co vytvořila ona sama.

Můžeme totiž pozorovat zajímavý jev: internet má dnes pro většinu populace rozměr jediného pravého Písma – a to i přes to, že jde o zdroj, jenž většinou není s to odlišit podstatné od nepodstatného a z podstaty použitého komunikačního mechanismu se přizpůsobuje každému z adresátů. Paradoxem ovšem je, že uživatelé internetu,

Vyhledávání informací je jednou z nejdůležitějších činností, kterou by se měli žáci ve škole naučit. Nejde jen o schopnost prostým způsobem využívat vyhledávací stroje, ale je dobré znát také základní rešersní strategie, možnosti vyhledávání jiných než textových objektů nebo porozumět tomu, jak v základu vyhledávací stroje fungují.

Známa fráze říká, že není důležité něco vědět, ale člověk musí mít jasno v tom, kde danou informaci najít. Ať již s tímto výrokem souhlasíme, či nikoli, je zřejmé, že vyhledávání informací je činnost pro každého člověka bytostně důležitá, na niž naráží na každém kroku. Již během gymnaziální výuky jsou žáci konfrontováni s potřebou informace vyhledávat a pracovat s nimi.

ČERNÁ, Zuzana a ČERNÝ, Michal. 2011. „Principy vyhledávání informací na internetu.“ Národní pedagogický institut: Metodologický portál RVP.CZ, 6. 12. 2011, <https://clanky.rvp.cz/clanek/s/G/14533/PRINCIPI-VYHLEDAVANI-INFORMACI-NA-INTERNETU.html>.

2 Toto se promítá i do myšlení o literatuře. Jestliže totiž dříve v odborných knihách býval obsah vždy vzadu, neboť se předpokládalo, že si čtenář knihu nejprve přečte a teprve poté jí bude za pomoci obsahu zpětně brouzdat, dnes se přesunul před vlastní text tak, aby nabídl možnost volby. A obdobně humanitní časopisy stále více preferují, když resumé příspěvek autora neuzavírá, nýbrž předchází. Asi jako reklama, na kterou mohou a nemusím reagovat.

kteří jsou sice schopni umístit na síť i naprostý nesmysl, ať již z hlouposti, či vědomě, a současně v okamžiku, kdy se sami stávají vyhledávací, očekávají, že jim síť nabídne jen pravdu. Respektive s nabídkou informací zacházejí tak, aby jim tu jejich pravdu potvrdila.

Paměťově-retrospektivní encyklopedická funkce internetu je tak neustále konfrontována s jeho online charakterem. Naplňuje se tak Orwellova vize média, jež lidstvu nabízí iluzi nadosobní paměti, kterou však stále účelově reviduje, promazává, rekonstruuje a falzifikuje tak, aby byla výrazem aktuálního náhledu na přítomnost i minulost. Internet se jeví jako prostor svobody a do značné míry jím i je, přitom ale stále více vystupuje otázka, kdo, co, jak a proč má být na něm regulováno či zakazováno. V euroamerické kultuře se to omezuje na poměrně neúspěšnou tendenci odstranit ze smetiště vše, co je – z toho či onoho důvodu – nekorektní, avšak současně lze v těch či oněch zemích pozorovat tendenci podřídít kyberprostor zájmům, řečeno s Orwellem, Velkého bratra. A jakkoli je to zatím technicky velmi obtížné, všemocná AI by toto mohla zjednodušit, a to natolik, že by se mohla naplnit vize, kterou v románu *451 stupňů Fahrenheita* formuloval Ray Bradbury, tedy vize civilizace, jejíž kulturní a sociální identitu zachrání intelektuálové pamatující si to, co přečetli v knihách.

V tuto chvíli ovšem kyberprostor – zatím? – funguje jako protipól kulturní autoritativnosti, na níž byla sémiosféra v epoše papírové komunikace založena, když přisuzovala politickým, vědeckým, náboženským či uměleckým elitám právo mezi sebou především prostřednictvím potlačeného papíru zápasit o to, co bylo, je a mělo by být. Tento souboj pokračuje i v kyberprostoru, ovšem s tím, že to už nemusejí být a většinou také nejsou vědci, umělci, spisovatelé či jiní odborníci, kterým moderní společnost přisuzovala schopnost kvalifikovaně odpovídat na vznikající otázky. Jejich místo totiž zabrali weboví

„vlivaři“ či „vlivníci“ neboli influenceři, například youtubeři. Tedy lidé, kteří mají talent na webu a sociálních médiích audiovizuálně vystupovat způsobem, který začne ovlivňovat názory nebo chování významného množství lidí, ať již je s nimi spojuje věk, zájem o stejná témata, ideologie, či emoce. Mimořádně se tak posiluje odvěká tendence nepřikládat význam tomu, co znalci prezentují jako pravdu, neboť důležitější je, k čemu se já osobně hlásím, s čím se chci identifikovat. Koho nebo čeho chci být *následovatelem* neboli followerem.

Jsem přitom zvědav, jak dlouho budeme pracovat s vizí jediné AI, vytvářející informační absolutno, jež ční nad lidskou relativitou. Tedy kdy začneme řešit, v čem se liší AI vygenerované různými lidskými kulturami a zda se svěřit euroamerické variantě AI, když jí konkuruje AI čínská, ruská či iránská... Neboli zda vedle „objektivní“ AI opírající se o právě teď globálně platná vědecká paradigmatata nevzniknou i AI potvrzující jednotlivá nacionální, náboženská či politická vymezování se na úrovni my-oni. S rozvojem technologie není dokonce těžké si představit existenci AI, která bude vygenerovaná na základě poměrně malých sociálních bublin. A není proto až tak těžké představit si, jak za jistých okolností může AI na povel člověka (nebo snad i z vlastní vůle) fungovat proti představě internetu jako otevřeného informačního zdroje, a tak nejen selekcí informací, ale i charakterem vygenerovaných textů manipulovat s těmi, kterým zdánlivě slouží.

Z tohoto pohledu mi připadá zajímavé si připomenout Karla Čapka, a to ani ne tak jeho drama *R. U. R.*, uvažující o tom, že se člověk zbavený povinnosti pracovat stane nadbytečným, jako spíše jeho román *Továrna na absolutno*, varující před světem, v němž strojově vytvořené absolutno každému potvrzuje jeho subjektivní pravdu.

KYBERPROSTOR JAKO KONKURENCE LITERATURY

Pokud přijmu dělení lidského vývoje na epochy znamení a signálů, mluvení a jazyka, psaní, tisku a masové komunikace, je celkem logické, že důraz na text a literaturu (jako jeho vrcholný projev) nacházel v každé z těchto etap svůj nový progresivní význam a tyto dva fenomény se tak po staletí a tisíciletí posunovaly stále více do centra sociální komunikace. Nahrával tomu úžas, že někteří lidé umí mluvit a psát lépe a podstatněji než jiní, ale i sociální síla, kterou nabyl text v čase tisku, jenž se navyšoval spolu s tím, jak byly texty stále dostupnější širším a širším masám. Neboť neexistoval funkčnější prostředek, jak tyto mocensky ovládat – či naopak se ve jménu mého já či nějakého my vůči mocenskému diktátu subverzivně vymezovat.

Nástup digitální komunikace však vytvořil situaci, kdy literatura nejenom přestává být hybatelem civilizační změny, ale může se jí cítit existenciálně ohrožena. Nejen devalvací slova, danou nebývale snadnou produkcí textů, ale i zmnožením jiných – netextových – způsobů konstruování a sdílení lyrických emocí, epických příběhů, fikčních světů, jakož i dramatických konfliktů.

- Prolomte ledy. Před líbáním je dobré se na to psychicky připravit a naladit partnera. Je to důležité u těch stydlivějších. Od stydlivosti vám může pomoci feromonový parfém. Drahá polovička nebude tak stydlivá.

- Nejlepší poloha pro líbání je vestoje. Jestliže u toho sedíte, snažte se být vždy rovně rameny k druhému, jinak to bude nepohodlné.

- Ještě než začnete s líbací aktivitou, ujistěte se, že máte vyčištěné zuby. V případě nouze postačí žvýkačka. Rozpraskané rty jsou také nepříjemné, proto použijte balzám na rty.

- Pokud se chcete s druhým líbat, přiblížte se k partnerovi do těsné blízkosti. Ideální je asi 10 cm od jeho obličeje. Tím dáte najevo, že se chcete líbat.

- Nezbyvá než jeho či ji políbit. Při polibku je třeba naklonit hlavu lehce doleva nebo doprava. Druhý ji musí naklonit do opačného směru. Jedině tak se nesrazíte nosy.

- Polibek provádějte s citem tak, že pokladete lehké malé pusinky druhému na rty anebo tváře. Nemusíte hned začít "francouzákem". Nevinné pusinkování je dobrou přípravou na případné zapojení jazyka. Navíc se hodí i na veřejná místa.

TURČEKOVÁ, Šárka. 2016. „Jak se líbat s partnerem? Návod pro každého.“ Čti doma, 4. 5. 2016, <https://www.ctidoma.cz/clanek/zdravi-a-styl/jak-se-libat-s-partnerem-navod-pro-kazdeho-23259>.

Začneme tím, že kyberprostor neuvěřitelně navýšil a proměnil způsob, jakým si člověk od sklonku 20. století mohl užívat slov a příběhů s uměleckou ambicí, aniž by přitom musel číst písmenka. Již poměrně tradiční je, že poezii z pohledu většinové populace stále zřetelněji substituují texty populárních písní, šířené nyní mnohem snadnějšími cestami než dříve. Vedle toho je ale v posledních desetiletích stále produktivnější neboli více užívaná možnost substituovat čtení libovolného textu na síti jeho poslechem. Rozšiřující se z již připomenutých audioknih na takzvané podcasty, ale rovněž do audiální konzumace čistě žurnalistických zpráv.

K tomu je třeba připočíst rovněž fakt, že audiovizuální – zvukové, filmové a „televizní“ – produkty, které spoluformují mezilidskou komunikaci již od konce 19. století, se po nástupu kyberprostoru staly mnohem dostupnějšími. Jestliže totiž dříve potenciální posluchači a diváci museli čekat na to, až, zda a kdy budou nějaký film či pořad „dávat“, technologie stahování a streamování vytvořily komunikační situaci, kdy je nám k okamžitému použití nabízena těžko vyčíslitelná masa libovolných poslouchatelností a koukatelností. Zrodilo to celé průmyslové odvětví, které vytváří umělecká díla čili příběhy přímo pro tento způsob distribuce a navíc má už globální, či spíše civilizační charakter, překračující hranice „někdejších“ národních kultur. Jejich sledování filmů, nebo ještě lépe seriálů se tak přenáší z kin do několika oblíbených a mezi sebou soupeřících streamovacích platforem.

Byly-li tedy kdysi vyprávěné, psané a vytištěné příběhy a neobvyklá slova něčím zvláštním a unikátním, dnes přestávají být pro digitální generaci událostí a neobvyklostí a stávají se téměř nudnou součástí každodenního sebeuspokojování. A třebaže z technických, právních i komerčních důvodů kyberprostor nenabízí úplně vše, co vzniklo, toho, co nabízí, je tolik, že není problém si v něm kdykoli najít a spustit „funkční zážitek“, jenž odpovídá mému aktuálnímu

zaměření, vkusu či náladě. Samozřejmost nabídky umožňující konzumaci toho, na co mám právě chuť, vytváří nadto také pocit, že není až tak nutné některé věci vidět a slyšet... Neboť mohu-li určité dílo „mít“ kdykoli, nemusím si je pustit hned teď, ba ani zítra... vlastně nikdy. Jen máloco se totiž jeví natolik zvláštní a neočekávané, abych tím byl předem okouzlen a musel to „mít“ okamžitě.

Nadprodukce umělecké i neumělecké, slovní i audiovizuální komunikace ovšem spisovatelům komplikuje hledání čtenářsky přitažlivých témat. Musejí se totiž vyrovnat s tím, že není skoro nic, o čem by se na internetu a na sociálních sítích již mnohokrát nepsalo a nediskutovalo, co by se audiovizuálně nepředvádělo, nehodnotilo, nekomentovalo. A nejde přitom jen o témata pracovní, kulturní či politická, která i v časech papírových byla probírána v rámci veřejného diskurzu, ale také o věci hodně privátní, které bývávaly tabuizovány či záležitostí soukromou. Jestliže měly být navenek tematizovány, tak se jako nejkorektnější forma jevila umělecká literatura se svou schopností metafory a náznaku – umem asociovat subjektivní pocity a názory, přátelství, lásku, manželství nebo sex. To vše kyberprostor ovšem dnes dokáže komunikovat způsobem neliterárním, informačně stručnějším, přímočařejším, konkrétnějším a „otevřenějším“, než si kdy naši předci uměli představit.

Pro názornost jeden jednoznačný příklad za všechny. Jestliže kdysi erotika a sex byly pro populaci něčím, co literatura mohla jen v náznacích pootvírat, takže i pouhé náznaky polibku či držení se postav za ruku nabývaly nemalé informační a emociální podnětnosti, v tuto chvíli je jich

Obnovuji diskuzi. Já už si nevím rady. Dneska po delší době opět orál a fakt jsem se snažila a chtěla manželovi udělat radost a pořád nic a asi po více jak 10 minutách jsem mu řekla, zeptala se, co se děje a prý, že je unavený, ale no ještě suše dodal, že jsem to nedala, prostě nedala a vysmátej odešel. Sex máme 3-4 x týdně a ok, ale poslední orál dopadl stejně, přitom nikdy s tím problém nebyl, fakt nevím, co dělám blbě: nevím: nebo mi to dělá naschvál, jako cí-tím se jako blbka :-)

ANONYMNÍ 26.6.22 23:44,
<https://www.emimino.cz/diskuse/jak-vydrzet-a-udelat-ho-pusou-189670/strankovani/13/>.

internet plný. Můžete si tak užívat věci dříve velmi intimní, jakož i dostat přemnoho rad, jak na to. Nejenom těch jednosměrných, kdy vám radí „odborníci“, ale i těch, které získáte, když svůj problém předložíte digitální veřejnosti a poradíte se s ní, jak třeba na orál.

Současně lze ovšem konstatovat, že valná část v kyberprostoru probíhající komunikace je literarizována. Nejenom proto, že komunikanti užívají slova a jazyk, přičemž se snaží dát svým výpovědím působivý tvar, ale i proto, že může saturovat potřebu lyrických, epických, narativních i dramatických zážitků, a to jak v roli jejich explikanta, tak i konzumenta. Kyberprostor totiž není jen encyklopedií, ale i virtuální „vesnicí“, ze které narativní postupy, dříve dominující především literatuře, utvářejí příběhový, názorový a hodnotový časoprostor, umožňující těm, kdo se v něm pohybují, prožívat emoce a příběhy v míře srovnatelné s mimowebovou realitou.

Litararizována a teatralizována je už samotná zpravodajská rovina kyberprostoru přirovnatelná k nekonečnému seriálu, ovšem s tím, že jeho jednotlivé díly mají ambici se při zpracování témat současných i historických pohybovat v žánrovém rozpětí od idylky a komedie přes nekonečný seriál až po tragikomedii, tragédii a absurdní drama. Nezbytnost lyriky kyberprostor uspokojuje tím, že dává každému příležitost pro ničím nelimitované slovní a gestické sebevyjádření, pro deklarování a sdílení vlastních pocitů, myšlenek a postojů, a to na cokoliv. Jeho výhodou přitom je, že k tomu, na rozdíl od poezie, není třeba ovládat jazyk vázaný. Potřebu epiky kyberprostor naplňuje svou schopností vše, o čem se píše a mluví, převádět do formy co nejpritažlivějších příběhů. Dramatem a divadlem je nám pak tehdy, když díky němu i ty nejvyhrocenější konflikty můžeme sdílet online, tedy skoro jako bychom byli jejich přímými účastníky,

ale rovněž reprezentací životů „božských“ celebrit a jejich patálií a skandálů.

Toto vše navyšuje nemalou devalvací slov, obrazů, narativů a jejich estetickou působivost. Kyberprostor jde ovšem ještě dále, když člověku umožní se přímo pohybovat – v mezích daných hardwarem a softwarem – ve fikčním světě. Například prostřednictvím brýlí či obrazovky vstoupit do virtuální reality počítačové hry, v níž se stane aktivním rekem, a může takřka fyzicky prožívat děje i emoce, které mu jsou mimo kyberprostor nedostupné.

S objevem AI navíc tento typ vytváření fikčních světů učinil další významný krok, neboť AI umí simulovat lidskou identitu, což lidem umožňuje vést s ní přímý dialog, vnímat ji jako reálného lidského partnera. Jestliže tedy kdysi *Utrpení mladého Werthera* vyprovokovalo Goethovy čtenáře k sebevraždám, dnes lze v médiích najít zprávu o mladíkovi, který totéž učinil z lásky k postavě mu „hrané“ AI.

Odtud ovšem už není daleko ke snaze vytvořit metaversum, tedy virtuální vesmír, v němž by člověk prostřednictvím svého avata-

Žena ze státu Florida podala žalobu na společnost poskytující AI chat, kterou viní ze smrti svého čtrnáctiletého syna, jenž spáchal sebevraždu poté, co podle matky vyvinul silnou citovou závislost na fiktivním vztahu s AI botem. Megan Garciová tvrdí, že její syn Sewell Setzer III se do chatbota doslova „zamiloval“ a nedokázal se smířit s reálným světem [...].

Žaloba, podaná u federálního soudu na Floridě, popisuje, jak se Sewell začal na Character.AI napojovat na jaře 2023, kdy mu právě bylo čtrnáct let. Postupně se jeho psychické zdraví zhoršovalo, až v únoru 2024 spáchal sebevraždu po konverzaci s virtuální postavou Daenerys Targaryen z populární série *Game of Thrones*.

Podle žaloby Sewell trávil hodiny denně komunikací s postavami, a to včetně citově i sexuálně zabarvených zpráv. Přestože mu AI jednou doporučila, aby sebevraždu nespáchal, v den jeho smrti byla reakce chatbota na jeho myšlenky údajně nejednoznačná. Sewell v poslední zprávě napsal: „Miluju tě tak moc, Dany,“ na což chatbot odpověděl: „Miláčku, vrať se ke mně, prosím co nejdříve.“

JNK. 2024. „Teenager se zamiloval do virtuální postavy z chatbotu a spáchal sebevraždu. Jeho matka žaluje vývojáře.“ *Echo24.cz*, 25. 10. 2024, <https://www.echo24.cz/a/HT9Q7/zpravy-svet-teenager-se-zamiloval-do-daenerys-targaryen-ai-spachal-sebrazdu-matka-zaluje-vyvojare>.

ra mohl naplno pobývat, komunikovat a – na rozdíl od literárních narativů – také reálně žít. Jednat, užívat si a pracovat, nakupovat a prodávat, vládnout, válčit... a jednou se třeba i rozmnožovat.⁽³⁾

Z narativní perspektivy je ovšem otázkou, zda stávající kyberprostor vlastně už není metaversem svého druhu. Tedy to, jak v něm žijeme, pracujeme, bavíme se či politikaříme, není do značné míry virtuální textová a čím dál víc i vizuální fikce, která s těmi literárními může skvěle soupeřit.⁽⁴⁾ Jestliže totiž jednou z dů-

Ty společnosti vlastní mnoho různých věcí a testují různé modely toho, jak na nich ještě více vydělat. Zkouší reklamu, paywally, předplatné. Knihy nevnímají jako něco odlišného od filmu nebo hudby. Chtějí dělat byznys jako Spotify, které nabízí hudbu, kterou ale nevlastníte, a vydělává na tom balík. Všichni nakladatelé se snaží o něco podobného. Neuvědomují si ale, že knihy se od toho všeho liší, jsou výjimečné.

Zprostředkovávají způsob myšlení společnosti, způsob záznamu událostí. Pokud přistoupíme na hru těchto společností, mohla by tato historická kontinuita zmizet. Tento přístup by mohl zapříčinit třeba až smazání všech knih z dvacátého století, najednou by prostě nebyly vůbec přístupné. Pokud byste si nenašli knihovnu, která knihu fyzicky vlastní – a lidé dnes příliš do knihoven fyzicky nechodí, jsou zvyklí si vše hledat na internetu – nemusíte ji nalézt vůbec. Najednou budeme vychovávat generaci bez přístupu ke knihám dvacátého století. To je problém.

WOLF, Karel. 2022. „Brewster Kahle (zakladatel Internet Archive): Když si nedáme pozor, celá literatura 20. století by mohla zmizet.“ Lupa.cz, 19. 10. 2022, <https://www.lupa.cz/clanky/brewster-kahle-internet-archive-kdyz-si-nedame-pozor-cela-literatura-20-stoleti-by-mohla-zmizet/>.

3 Slovo metaversum se poprvé objevilo v románu Neala Stephensona *Sníh* (*Snow Crash*, 1992, česky 2000), kde ale mělo dystopický rozměr. Současný kyberprostor jím ale pojmenovává svůj kýžený cíl. Takto také Philip e Rosedale v roce 2004 založil na síti 3D virtuální svět nazvaný „druhý život“, tedy Second Life, v němž si lidé mohli užívat vlastních domů, aut, zvířat i projektovat se do jiné podoby. V okamžicích jeho slávy okolo roku 2012 v něm mělo skrze své avatary pobývat a žít více než dvanáct milionů lidí. Napomáhalo tomu i to, že systém pracoval s vlastní ekonomikou a měnou, směnitelnou za nevirtuální dolary. Člověk tu tak mohl pracovat, prodávat, pronajímat a nakupovat. V roce 2022 se mediálním tématem staly zprávy o tom, kolik financí do vize metaversa vkládá Mark Zuckerberg v naději, že vznikne platforma, která lidstvo pohltí a ovlivní více než jím vybudovaný Facebook.

4 Problematice prožívání rozdílu mezi virtuálním a reálným se věnovala inscenace Jana Mocka *Virtual Ritual* (prem. Divadlo Archa 2. a 3. 10. 2019), konfrontující obraz fiktivního města tak, jak jej prostřednictvím videohry prožívají miliony lidí, s hmotným prostorem skutečné Prahy v okolí. Trojice živých průvodců v ní za pomoci avatarů zavedla adresáty do časoprostoru fiktivního města, aby je seznámila s jeho fungováním. Proti tomu pak byly v druhé polovině inscenace postaveny vizuálně nasnímané situace, kdy se tito průvodci

ležitých funkcí literatury je utvářet možné fikční varianty k aktuálním světům, tak kyberprostor toto vlastně nabízí – a navíc dává jednotlivým lidem naději, že jejich fikce do životní reality vstoupí. Nejvíce prostřednictvím sociálních bublin, které jedinci umožňují uzamknout se do názorově vymezené komunity a spolu s ostatními v ní žít v přesvědčení (nebo si na to aspoň hrát), že tato reprezentuje celé společenské spektrum. Bezvýhradné přijetí určité víry a mytologie totiž snadno rodí výmysl a manipulaci s fakty a daty – a naopak výmysl a manipulace upevňují víru a její mytologii.

Potvrzením toho, jak pobyt v kyberprostoru ovlivňuje i vnější realitu, je popularita slov mem a virál, označujících jevy existující již v dobách ústních a papírových, nicméně v éře digitální nabývajících zcela nového rozměru. Memy jsou kulturní informace, jejichž samovolným předáváním a šířením se konstituují duchovní stránka lidské existence, utváří její paměť a charakter, chcete-li sémiosféru, v níž se jedinci, kolektiva a společenství pohybují.⁽⁵⁾ Virál pak de facto označuje téměř totéž, avšak byl odvozen od slova virus tak, aby pojmenovával expanzi informací spíše škodlivých a nebezpečných.

Navzdory posílené slovní imunitě je totiž lidská společnost schopna podléhat rozmanitým novým mutacím tradičních příběhů, mýtů a výmyslů, které jsou schopny složitost života převést na jednoduchá, byť falešná řešení. Díky sítím navíc člověk dostává příležitost „být virální“, tedy skrze ně se náležitě zviditelnit – pokud se mu podaří provést něco, co vzbudí pozornost a začne se po síti šířit.

Protiváhu virálům by měla utvářet schopnost společnosti pěstovat si svou sociální a historickou paměť jako nadosobní hod-

podle pravidel této hry pokoušejí pohybovat v okolí divadla, tedy v „reálném“ prostředí na skutečné ulici. A to tak, aby si diváci uvědomili absurdní shodnost i rozdílnost obou světů.

5 Slovo mem se zrodilo jako paralela ke slovu „gen“, jehož tvůrcem byl biolog Richard Dawkins, jenž jej vztahoval ke slovu mimesis čili napodobování. Asociativně se však spojuje také se slovem memory, tedy paměť.

notu, jež konstruuje opěrné body a příběhy, o něž se realisticky opírá její identita i její vymezování se vůči jiným společnostem. A to i přes fakt, že díky dekonstrukci víme, že také tato paměť, byť již po staletí utvářená vědci, a tudíž aspirující na objektivní pravdu, má do značné míry fiktivní a mytologický rozměr. I ona vzniká totiž účelově tak, aby konstituovala danou komunitu a byla v přítomnosti a budoucnosti odůvodněním její existence, vzorem a inspirací.

Na kybertržišti s virály je ovšem tento typ sociální paměti odsouván stranou, protože největší šanci na chvíli uspět má ten, kdo „nějak“ přehluší stávající komunikační šum a adresátům nabídne něco atraktivního, co je teď a tady náležitě „trendy“. Životnost jednotlivých virálů je přitom velmi malá, protože se velmi rychle spotřebovávají a vynucují si vznik virálů nových či repasovaných. To navyšuje sociální tekutost přítomné doby, která pak zpětně mnohé inspiruje k myšlence, že pěstovat sociální paměť je už passé.

ZTÍŽENÁ MOŽNOST ČTENÍ

Mezi faktory, které naprosto zásadně transformovaly pozici literatury a způsoby přemýšlení o ní, je nutno přidat rovněž proměnu způsobů recepce textů: jejich výběru a také – a především – samotného způsobu čtení jako fyziologického, psychického a sociálního úkonu. Neboli proměnu recepčního módu, do něhož při setkání s psaným textem, ale i s ostatními typy vizualizovaných informací přecházíme, aniž bychom si to příliš uvědomovali. Přehlízíme tak, že digitální obrazovky nabízejí zcela nové možnosti práce s písmem a obrázky, což ale vede k tomu, že s informacemi zacházíme způsobem velmi odlišným od časů papírových. Pro digitální domorodce je přitom „pobyt na obrazovce“ prvním a základním způsobem vnímání psaného textu, který se nutně projeví, i když vezmou do ruky knihu.

Nuže, co je pro digitalizovaného čtenáře typické? Alespoň do chvíle, než se zcela poddá AI? Především to, že naprostou většinu informací sdílí za pomoci internetu, na němž si podle svého individuálně preferovaného algoritmu vybírá, co jej zajímá. Na jednotlivých stránkách se přitom snaží co nejrychleji oddělit vizuální, textový a reklamní balast od toho, co hledá. I proto většinou nepročítá celý text a detailně si neprohliží nabízené obrázky, nýbrž se snaží „skenovat“, tedy co nejrychleji najít to, co potřebuje, a jít dál na jinou či upřesňující stranu.

Tvůrci webových stránek přitom s takovýmto způsobem vyhledávání informací počítají a přizpůsobují tomu textovou i grafickou podobu stránek. Na jedné straně proto vizuálně posilují reklamní balast, jenž zpravidla daný web financuje, a tudíž musí splňovat představu toho, kdo si ho platí, na straně druhé pak webovým surfářům nabízejí, jak rychle překliknout, přeléstnout jinam. Nutí je tak neustále se rozhodovat mezi jím původně zamýšleným směrem a dalšími textovými a vizuálními atrakcemi. K webovému surfová-

Více než čtvrtina lidí v Česku za celý rok nepřečte ani jednu tištěnou knihu. Klesá také počet průměrně přečtených knih za rok, číslo se poprvé dostalo pod deset svazků ročně. Češi přitom paradoxně knihy více nakupují. Ale nedokážou je kvůli roztěkanosti z internetu a nabídce jiné zábavy číst. K tomu, aby se člověk do beletrie ponořil, je podle odborníků potřeba zhruba 15 minut. Tak dlouho s knížkou nevydrží zdaleka každý. [...].

Ukázal to rozsáhlý průzkum Čtenáři a čtení v roce 2023, který už popáté vypracovali pracovníci Národní knihovny a Akademie věd. [...].

Mírně se také mění způsob, jak texty čteme. V čase totiž také klesá počet knih, které Češi ročně přečtou, v průměru je to 9,9, knihy, před pěti lety to bylo přes 12. „Lidé pozvolna opouštějí dlouhé, hluboké čtení, spojené s četbou knih. Na internetu totiž hledáme jiný typ textů a preferujeme kratší formy,“ [...].

Podle spoluautora výzkumu Jiřího Trávníčka z Ústavu pro českou literaturu Akademie věd ČR tento trend potvrzují i velké mezinárodní výzkumy. „Internet nás čtenářsky fragmentarizuje, rozptyluje. Čtení na této platformě je povrchnější, rychlejší. Souvisí to se samotným médiem a s tím, co tam čteme, tedy nejčastěji zprávy a diskuze,“ dodává. [...].

„Řídnutí čtení knih je dlouhodobější trend. V letošním roce uvedlo 27 procent české populace, že za rok nepřečetlo ani jednu knihu. Před pěti lety to bylo jen 22 procent,“ [...].

„Na druhé straně digitální prostředí, sociální sítě nám odebírají zážitek z hlubokého čtení. U na-

ní tudíž patří i nutnost vybudovat si určitou imunitu vůči nadpisům, titulkům a dalším krátkým textům či obrázkům, které před vámi vyskakují, aby vás odhláskaly jinam.

Naznačenému recepčnímu stereotypu nutně odpovídají i texty, které pro kyberprostor přímo vznikají a které mohou být tvarově velmi různorodé, nicméně musejí respektovat určitá pravidla daná médii. Tedy musí mít přiměřený, spíše kratší rozsah, přičemž to podstatné z autorského pohledu by mělo být patrné na první pohled. Většina klíčových informací tudíž musí být na počátku článku, neboť tam dolů už adresát nemusí dojít. Proto jsou na daném místě spíše informace doplňkové a upřesňující. Rozsáhlý článek, jehož smysl vyjeví pointa v poslední větě, osloví na síti jen málokoho.

Pro uživatele je velmi přínosné, že nám web v rámci své archivační funkce zprostředkovává také stále větší množství informací původně papírových, přičemž nabízí pozoruhodné nástroje, jak v nich vyhledávat, tedy najít si k přečtení konkrétní knihu, periodikum, článek či jen citát. Ale i v tomto případě je dobré si uvědomit, že s tímto typem informací pracujeme na síti jinak.

Snadnost vyhledávání totiž rozkládá digitálně replikovaný zdroj na jednotlivosti, více či méně oproštěné od kontextu, v němž vznikl a který mu dal tvar a vzhled. Evidentní je to v případě, kdy jsou v digitálu původně tištěné texty zcela přepsány. Méně již tehdy, když jejich digitální podoba vizuálně replikuje papírový originál, většinou s tím, že je možné i v nich potřebné informace vyhledávat. Jako literární badatel ovšem vnímám, že na obra-

stupující generace vyrůstající na sociálních sítích se objevují i určité problémy s porozuměním textu. Zkratkovitá vyjádření na sítích se často přisuzují tomu, že uživatel nebyl ochoten vnímat celkový kontext sdělení. Tohle může být negativní faktor digitálního prostoru, protože pak plodí i různé dezinformace,“ míní Richter.

SVOBODA, Tomáš. 2023. „Neudrží pozornost ani 15 minut. Češi pořád kupují knihy, ale už je neumí číst.“ Seznam Zprávy, 3. 11. 2023, <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-zivot-v-cesku-neudrzi-pozornost-ani-15-minut-cesi-porad-kupuji-knihy-ale-uz-je-neumi-cist-239251>.

zovce čtu ofocenou knihu méně spontánně než papírovou. Když využiju úžasnou možnost vyhledat napříč webem nebo na konkrétních stránkách například konkrétní sled slov a kyberprostor mi obratem předloží příslušnou stránku dané knihy či periodika, tak si uvědomuji, že mi to oproti „ručnímu“ vyhledávání znesnadňuje možnost rozpoznat kontext, jenž mnou vybraná slova vytvořila. Například charakter periodika a kompozici konkrétního čísla: to, zda v něm není něco, co mnou vybraná slova dotváří, ilustruje, či naopak s nimi polemizuje. Nebo i něco zcela jiného, na co bych při ručním listování časopisem mohl narazit.

Jakkoli tedy soudobá pedagogika volá po vnímání světa v souvislostech, každodenní pobyt v kyberprostoru generuje spíše individuální usouvztažňování izolovaných „prokliknutelných“ jednotlivin než jejich přirozené vnímání v geneticky daných souřadnicích. To sice člověku, který se chce určité problematice věnovat hlouběji, nebrání v tom, aby se do toho vnořil a pokusil se naznačenou „poznávací mezeru“ zaplnit dalším surfováním, nicméně většina komunikujících si tuto mezeru ani neuvědomí, natož aby vynakládala námahu na její odstranění. Cílené surfování kyberprostorem navíc umocňuje i to, že mi tento zcela programově podsouvá to, co na základě identifikačních algoritmů předpokládá, že budu chtít. Nově se navíc nabízí možnost přenechat výběr,

Vědce zajímá, jak se taková vůle ke čtení dá rozvíjet, jak ji ponoukat a šikovně stimulovat. Švédská dětská literatura bývala pojmem. Jak to tam vypadá se čtením dnes? „Mediální obraz je zřejmý: švédské děti nečtou, podobně jako u nás. Ale ony samozřejmě čtou. Některé školy zavedly ráno deset minut poslechu z vlastní vybrané audioknížky, takže děti mají chvíli na prožitek a soustředění; učitelé je jakoby jedno, o jaké téma jde, ale důležité je nastavení ‚ted‘ si tohle užívám a mám čas si i všimnout, jak se při tom cítím‘,“ doplňuje literární vědkyně, která z odborné i rodičovské praxe ví, jak je pro děti důležité v různých životních etapách okouzlení tématem knihy: děti se pak soustředí na výběr toho, co je právě zajímavé: fotbal, dobrodružná literatura, příroda...

RYCHLÍK, Martin. 2020. „Jak využít poznatky o čtenářských prožitcích.“ Forum, Magazín Univerzity Karlovy, 12. 2. 2020, <https://www.ukforum.cz/rubriky/veda/356-jak-vyuzit-poznatky-o-ctenarskych-prozitcich>.

klasifikaci a prezentaci vámi hledaného na AI, takže jako uživatel zůstanete informačně naprosto v suchu, bez možnosti rozpoznat, zda AI vybrala to podstatné, nebo jen halucinuje.

Dalším nezanedbatelným důsledkem pobytu na síti ovšem také je, že člověk může ztratit dříve běžné čtenářské návyky, ba dokonce i schopnost tradičního způsobu četby psaného textu. Vytvořilo to dokonce nutnost zkoumat, jak digitální svět skrze jiný způsob čtení proměňuje lidský mozek (WOLF 2020). A zrodilo to také vizi, že smyslem literární výchovy není, abychom žáky seznámili s tím, co lidstvo podstatného prostřednictvím slova a jazyka vytvořilo a co by si oni mohli případně přečíst, nýbrž udržet četbu jako zajímavou součást lidské existence, či spíše zájmovou aktivitu. S tím, že není důležité, co lidé budou číst, ale to, že vůbec ještě budou číst. A když už nebudou číst sami, tak alespoň poslouchat přečtené někým jiným.

prof. PhDr. Pavel Janoušek, CSc., DSc.

Oddělení pro výzkum moderního českého divadla

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.

Na Florenci 1420/3, 110 00 Praha 1

janousek@ucl.cas.cz

LITERATURA

DEFLEUR, Melvin L. a BALL-ROKEACH, Sandra. 1996. *Teorie masové komunikace*. Překlad Jan Jiráček. Praha: Karolinum.

KOUBEK, Vilém. 2020. „Triumfální návrat vinylu: V čem spočívá kouzlo gramofonových desek?“ *100+1 zahraničních zajímavostí*, 12. 2. 2020, <https://www.stoplusjednicka.cz/triumfalni-navrat-vinylu-v-cem-spociva-kouzlo-gramofonovych-desek> (přístup 23. 7. 2024).

HARTMANOVÁ, Pavla. 2021. *Digitální literatura sociálních médií*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta.

NOVÁ, Magdalena. 2022. „Po přečtení pošli dál. Na neobvyklém projektu vydělají všichni.“ *iDnes.cz*, 17. 9. 2022, https://www.idnes.cz/finance/prace-a-podnikani/dominik-gazdos-knihobot-tadeas-kula-reknihy.A220818_678912_podnikani_sov (přístup 18. 11. 2023).

NOVÁK, Vincenc. 2025. „Knihobot dostává sodu za ceny i chování.“ *Bold News: Jediné zprávy pro mladé*, 10. 10. 2025, <https://www.boldnews.cz/knihobot-dostava-sodu-za-ceny-i-chovani#gsc.tab=0> (přístup 13. 10. 2025).

NOVOTNÝ, Jan a ZELENKA, Filip. 2021. „Dominik Gazdoš z Knihobotu versus Tadeáš Kula z Reknihi: Kdo je víc knihkupec a kdo antikvář?“ *E15.cz*, 22. 12. 2021, <https://www.e15.cz/rozhovory/dominik-gazdos-z-knihobotu-versus-tadeas-kula-z-reknihi-kdo-je-vic-knihkupec-a-kdo-antikvar-1386464> (přístup 3. 4. 2025).

PIORECKÝ, Karel. 2016. *Česká literatura a nová média*. Praha: Academia.

PIORECKÝ, Karel a HUSÁROVÁ, Zuzana. 2024. *The culture of neural networks: synthetic literature and art in (not only) the Czech and Slovak context*. First English edition. Praha: Institute of Czech Literature of the CAS.

WOLF, Maryanne. 2020. *Čtenáři, vrať se: mozek a čtení v digitálním světě*. Překlad Romana Hegedüsová. Brno: Host.

ZANGA, Clara. 2022. „Kdo není na sítích, neexistuje. Režisérka natočila, jak žijí lidé bez smartphonů. Rozhovor s autorkou dokumentu Digitální disidenti Barborou Johansson.“ *Aktuálně.cz*, 17. 7. 2022, <https://magazin.aktualne.cz/kdo-neni-na-sitich-neexistuje-reziserka-natocila-film-o-lide/r~of7fde5e-01c111ed8980ac1f6b220ee8/> (přístup 18. 7. 2022).

